

компонент українознавства // Проблеми вивчення українознавчих дисциплін у вузах Одеси. — Одеса, 1999.

5.Прислів'я та приказки: Взаємини між людьми. — К., 1991.

6.Прислів'я та приказки: Людина. Родинне життя. Риси характеру. — К., 1990.

7.Прислів'я та приказки: Природа. Господарська діяльність людини. — К., 1989.

8.Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей. — К., 1986.

9.Скрипник Л.Г. Фразеологія української мови. — К., 1973.

10.Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. — М., 1973.

11.Ужченко В.Д. Народження і життя фразеологізму. — К., 1988.

12. Хроленко А.Т. Семантическая структура фольклорного слова // Русский фольклор. Вопросы теории фольклора. — Л., 1979. — Т. 19.

13.Чучка П.П. Антропонімія Закарпаття. — Ужгород, 1970.

### *О. Ю. Карпенко*

#### **КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ВЛАСНИХ НАЗВ У ХУДОЖНЬОМУ ТВОРІ**

Новий бестселер Джонатана Келлермана називається “Dr. Death” — “Доктор Смерть”. У романі Dr. Death — це поширене серед людей прізвисько відомого лікаря Елдона Г. Мейта (Eldon H. Mate), жорстоке й підступне вбивство якого й розслідується в цьому детективному творі. Елдон Мейт напівпідпільно, але дуже делікатно, гуманно й шляхетно здійснював евтаназію, тобто допомагав невиліковно хворим за їх бажанням піти з життя. Страшнувате прізвисько Мейта уживали все ж не так з острахом, як з повагою. Промовистим у творі є не тільки це прізвисько, а й фактичне іменування забитого лікаря. Ім'я Eldon етимологічно пов'язане з ельфами [8:131] —веселими духами природи в давньо-германській міфології, а прізвище Mate означає буквально “товариш, приятель” [1, 2:28]. Власне, Келлерман пішов на спрощення прізвища Mates, що має зовсім іншу генезу [9:310-311].

Винайдений Е. Мейтом апарат типу крапельниці лікар називав Humanitron, а включали його самі хворі, яких він називав Happy Travelers [12:10] —щасливими мандрівниками. Довідавшись про страшну смерть Мейта, люди називали його the Angel of Death, Mercy Personified [12:1] — ангелом смерті, самим милосердям. Звичайно, були й такі, що говорили інакше. Зокрема об'єднання

інвалідів, зване Still Alive — “Ще й досі живі” — визнавало Елдо-на Мейта реінкарнацією Гітлера [12:66].

Відношення до Мейта — це відношення до дуже складної проблеми евтаназії. Були й людожерські накази Гітлера, який шляхом евтаназії домагався чистоти арійської раси, знищуючи калік і психічно хворих. Була й благородна відвага лікаря Джека Кеворкяна, який, імовірно, став для Келлермана прототипом Мейта: він теж мав прізвисько **Доктор Смерть**, теж користувався для евтаназії крапельницею власного винаходу, теж за евтаназію грошей з хворих не брав [6:9]. У романі Мейта вбили, у житті Кеворкяна засудили. Церква і лікарські асоціації проти евтаназії, якась частина суспільства (з Келлерманом включно) — за.

У таких обставинах власному імені художнього твору легко вирости до концепту. Йдеться не тільки про прізвисько **Доктор Смерть**, що стає символом і прапором цілого суспільного руху. Властивостей концепту набуває й іменування Eldon Mate. О. С. Кубрякова у редагованому нею відомому когнітивному словнику зазначає: “Якби б було потрібно назвати ключове поняття когнітивної лінгвістики [...], ним було б поняття концептуалізації” [5:94]. А концептуалізація — то “один з найважливіших процесів пізнавальної діяльності людини, що полягає в осмисленні інформації, яка до неї надходить, і призводить до утворення концептів, концептуальних структур і всієї концептуальної системи в мозку (психіці) людини” [5:93]. Сприймаючи, пізнаючи віртуальний світ художнього твору, читач (реципієнт) фактично одразу ж підносить до рівня концептів онім Dr. Death, пов’язуючи його з відповідним апелятивом death “смерть”. Проникаючися висловленими письменником думками, зображеними подіями, переданими емоціями, читач поступово формує концепт антропоніма Dr. Death, уже досить відмінний від концепту, вираженого апелятивом death, і чітко розмежовує ці два концепти. Поступово від концептуального ряду танатології прізвисько Dr. Death переходить у концептуальний ряд антропонімії. Тому, не втрачаючи своїх танатологічних зв’язків, концепт Dr. Death захоплює до свого складу також і ймення Eldon H. Mate, що стає іншим виявом того ж антропонімічного концепту.

Щось подібне відбувається і з іншими (але — не з усіма) влас-

ними назвами, що складають онімний простір художнього твору. Концепти як “кванти” знань становлять собою інформацію “про те, що індивід знає, припускає, думає, уявляє про об’єкти світу” [5:90]. Взагалі більшість фахівців, що займаються когнітивною лінгвістикою, так чи так зближує концепти з поняттями, а власні назви, як то добре відомо ономастам, поняттями не є. Однак концептами, квантами знань вони, безперечно, є. Серед онімів слід розрізняти концепти загальномовні, які відомі всім носіям мови (наприклад, **Шевченко**, **Буковина**, **Одеса** в українській мові), і концепти групові, “кланові” — аж до індивідуальних. Для людини, яка не знає, хто така **Нефертіті**, цей онім, зрозуміло, не є концептом. Розглядаючи методику аксіологічного аналізу, Т. Космеда навела два приклади, докладно описавши концепти **воля** та **Петербург** — апелятив і власну назву [4:155-163].

У художньому творі безперечними концептами є власні назви, що знані усім, зокрема наймення відомих географічних об’єктів та історичних осіб. Зрештою, на те вони і є історичними особами, що були відомими широким колам носіїв мови. Т. Космеда, говорячи про українські концепти-оніми, зазначає: “безпосередньо українську культуру характеризують такі концепти-власні назви, як **Чигирин**, **Київ**, **Дніпро**, **Прип’ять**, **Десна** [...], концепти-антропоніми — **Франко**, **Леся Українка**, **Марко Вовчок**, **Г. Сковорода** [...], у духовно-моральній свідомості українця виділяються й, наприклад, такі концепти-персонажі літератури, як **Катерина**, **Чіпка**, **Микола Джеря**, **Захар Беркут** [...]. Вони давно набули суто національного характеру” [4:155].

Наймення персонажів набувають рис концептів національного характеру лише з помітним часовим відрізком свого літературного буття, якщо твори, де живуть ці персонажі, стають класикою, одержують національну чи світову славу. Ясно, що Dr. Death, як і детектив Milo Sturgis та психолог Alex Delaware, що розкрили таємницю смерті Мейта та знайшли його вбивцю (точніше, зробив це Алекс Делавер), не є національними концептами англomовного світу на відміну, приміром, від детектива Шерлока Холмса. Келлерман написав цікавий, справжній бестселер, але подальша його доля в літературі невідома. Більшість бестселерів через 10-15 років потрапляє у Лету. А написане Артуром Конан Дойлем — уже класика.

Проте концептами груповими зазначені персонажі — і не тільки вони — стали безумовно. Групу, для якої імення Dr. Death (і Elton Mate), Dr. Delaware, Milo Sturgis набули статусу концептів, складають люди, що прочитали роман “Dr. Death”, і ще вужче — люди, яких захоплює серія романів Келлермана про Алекса Делавера. Отже, не варто думати, що концепт — то така річ, що всі, як одні, нею володіють. У межах одної мови навіть мовні картини світу можуть бути різними [2:31], не те що окремі їх кванти — концепти. Обсяг знань у різних людей різний. Отже, й кількість, склад концептів — квантів тих знань — теж дуже відмінні. Особливо це стосується власних назв, яких у кожній мові — безліч (тут рахунок іде на мільйони) і знання яких тому дуже різняться від людини до людини. Відзначимо, що індивідуальна картина світу (яка “формується на основі концептів — ментальних сутностей ідеального порядку, що є абстракціями досить високого рівня”) являє собою єдність “особистого” і “народного”, що “картини світу у людей співмірні, оскільки вони мають спільне ядро, що є “народним” [7:214-215].

Процес концептуалізації власних назв художнього твору — один з обов’язкових компонентів входження читача у віртуальний світ цього твору. Якщо взяти звичайного читача — не прискіпливого до деталей дослідника твору і не учня чи студента, що має цей твір вивчити за програмою, — то що відкладається передусім у його сприйнятті твору? Сюжет, особливо динамічний сюжет детективу, та імена персонажів як центри (чи магніти), навколо яких концентрується уява, інформація про дійових осіб твору. Хтось полює за романами про адвоката Мейсона, хтось — за романами про Ніро Вульфа. Чималу групу вболівальників має й Дж. Келлерман із своєю серією романів про Алекса Делавера. Delaware в усій серії і Dr. Death у розглядуваному творі — головні онімічні концепти роману. Тут мова йде про концепти, створені натхненням письменника. Назви California, San Francisco, New York, Mexico, Amsterdam, Tokyo тощо, що є відомими читачеві усталеними географічними концептами, дозволяють легко локалізувати дії чи думки персонажів, а антропоніми, приміром, Princess Di чи Rembrandt зі стійкими аксіологічними параметрами дозволяють оперувати ними як еталонами. Подібними національними чи

загальнолюдськими онімами-концептами автор користується як знаною читачам даністю для злиття створеного ним віртуального світу художнього твору з реальним світом реального життя.

Створені ж авторами віртуальні онімічні концепти включають для нього увесь онімний простір твору, а для читача, як правило, далеко не увесь. Запам'ятовується, а тим самим концептуалізується головне — головні чи хай і не головні, але яскраві персонажі, часто вживані та істотні для твору породжені чи дібрані авторською уявою власні назви інших онімних розрядів.

У романі “Dr. Death” окрім трьох уже названих персонажів концептуалізуються імення ще кількох діючих осіб. Ось, приміром алузія-самоіронія Алекса Делавера “Yeah, right. And I’m Dirty Harry” [12:106] — “Так,вірно. А я **Брудний Гаррі**” у романі концептом не стає, хоч це імення є провідним концептом кінофільму “Dirty Harry” (1971) про полісмена, який нещадно боровся з криміналом кримінальними методами, керуючись тезою “мета виправдовує засоби” (жанр cop-thriller). Натомість навіть для не дуже уважного читача у романі “Dr. Death” зростають до рівня концептів принаймні це п’ятеро персонажів.

Це прихильниця Елдона Мейта і співучасниця роботи його гуманітрона (винаймала для того на своє ім’я автобус) Аліса Зогбі. Прізвище Zogbie нібито нічого й не говорить, але воно дібане так, що лиш одним приголосним звуком відрізняється від слова zombie — зомбі, оживлений мрець. А ім’я Alice узято чи не спеціально для перегуку з уславленою героїнею Льюїса Керрола (користуємося написанням імені, усталеним традицією — А. Гудманян рекомендує **Лувіс** [3:73]): “Want me to come along to meet Alice in Deathland?” — говорить Стерджіс Делаверу [12:73] — “Хочеш, щоб я пішов з тобою побачитися з **Алісою в Країні Смерті**?” Маємо пряму й прозору алузію до “Аліси в Країні Чудес” — “Alice in Wonderland”. Аліса Зогбі пішла за Елдоном Мейтом у Країну Смерті, як Аліса з чарівної казки Керрола пішла за кроликом у жилетці в Країну Чудес. До речі, Зогбі й убита була слідом за Мейтом тими ж безжальними руками: Deathland усе-таки...

Це синочок Елдона Мейта — художник і наркоман. Його справжнє ім’я — Eldon H. Mate Junior — Елдон Г. Мейт Молодший. Але коли дружина старшого Мейта залишила його, активно

заперечуючи його евтаназійні принципи, син пішов разом з нею і відтоді став зватися Donny Salcido — **Донні** (демінутив під Елдон) Салсідо — за прізвищем матері. Як художник він обрав собі псевдонім Zero Tollrance — **Зеро Толлренс**. У романі не раз відзначається незвичність цього останнього наймення: “artist with the improbable name of Zero Tollrance” [12:67]; “Tollrance, like that’s a real name” [12:73]. Річ у тому, що цей псевдонім — лише краплину переінакшений лозунг zero tolerance — “повна неприпустимість” (буквально: “нуль толерантності”). Колишній мер Нью-Йорка Р. Джуліані зробив це мотто своїм гаслом у боротьбі з правопорушниками, зокрема стосовно негрів, бо раніше їм, щоб не бути звинуваченим у дискримінації, поліція нерідко прощала те, за що карала білих. А Донні скерував своїм псевдонімом це гасло проти батька і його заняття евтаназією. Він написав, як то стало модним серед художників, картину-перегук. Об’єктом перегуку обрав славнозвісний груповий портрет Рембрандта “Урок анатомії доктора Тульпа” (оригінал зберігається в Гаазі), причому і доктору Тульпові, і анатомованому трупу надав портретної схожості зі своїм батьком, доктором Мейтом. Цю схожість він зберіг навіть у портреті (теж перегуку) Мерілін Монро... [12:68].

Це Річард Досс, який гадав, що Елдон Мейт убив його жінку (насправді вона покінчила самогубством) і весь час погрожував Мейтові, навіть наймав для того кілерів. Зрозуміло, що після смерті Мейта саме Досс став головним підозрюваним. Ім’я та прізвище цей персонаж має цілком звичні, непромовисті. Генетично Richard означає “сміливий володар” [8:300], а Doss — відтопонімне утворення, а саме усічення з Dossett, яке виникло шляхом асиміляції з Dorset, що є назвою графства в Англії [9:151-152]. Але тут є істотне для твору але. Існує англійське жаргонне слово doss, що означає “ліжко в нічліжці” [1, 1:404; 10:335], тобто погане ліжко. А дружина Річарда пішла з життя саме тому, що спокусилася лесбійством, що завдало їй тяжких психічних і фізіологічних страждань і зрештою призвело до того, що вона наклала на себе руки, зімітувавши при цьому гуманітрон Мейта. Сам Річард Досс був енергійним, грубим, самозакоханим і успішним бізнесменом. Онімічно про нього говорить назва його компанії — “RTD Properties”. RTD — ініціальна аббревіатура його повного ймення Richard T. Doss [12:34, 35].

Це Леймерт Фаско, колишній працівник ФБР, доньку якого вбив той же негідник, що й Елдона Мейта. Leimert Fusco [12:403] теж непромовисте наймення, хоч зв'язок прізвища Fusco з прикметником fuscous “темнуватий” нібито натякає на поведінку носія. Раніше Фаско працював у не дуже відкритій інституції, тепер потаємно шукає вбивцю. І таки знайшов — практично одночасно з Алексом Делавером і застрелив з засідки негідника, коли поліція прибула для його арешту.

Це зрештою вбивця, антипод Елдона Мейта. Убивця теж був лікарем, але передусім — маніяком, що одержував насолоду від убивства. Він ховається, заплутує сліди, міняє місця роботи і разом з тим — свої імена. Останнє — Пол Улрік (Paul Ulrich), раніше було Майкл Берк (Michael Burke). Було й Шарвеню (Sharvенеau), і Гуї Мітчелл (Huey Mitchell). Якщо Майло Стерджіс у розмові про нього користується лише ім'ям Paul, то Алекс Делавер з його аналітичним складом розуму, називаючи злочинця, підкреслює не те, що вже все про нього відоме — вже він **Пол**, а заглиблюється в його імена-маски: “Michael Burke/Paul Ulrich”, “Ulrich/Burke” [12:399, 400]. Імена, що їх міняв лікар-убивця, не є промовистими, як і повинно бути для того, хто таїться. А що виразно окреслюється з цього антропонімічного конгломерату, то це його різномовність. Поряд з виразно англійськими антропонімами Burke, Mitchell є й такі, що можуть бути визнані за німецькі (ім'я Michael залежно від його озвучення як Майкл чи Міхаель може бути як англійським, так і німецьким; прізвище Ulrich, хоч воно й існує в такій формі як варіант англійського прізвища Ulrik, усе ж має переважно німецьке забарвлення), французькі (Sharvенеau; французьким, так само як і англійським чи німецьким, можна вважати ім'я Paul [11:467]), іспанські, точніш — латиноамериканські (ім'я Huey). Мерзотник так приховував не лише своє ім'я, а й свою національність: не розкривав, звідки він родом. Письменник таким антропонімічним прийомом відмовляється від адресації цього свого персонажа конкретному народові.

Пол Улрік — чорна сторона проблеми евтаназії. Він дуже любляв працювати із невиліковно хворими і прискорював їх смерть. Між ділом убивав і цілком здорових. Це теж Джонатан Келлерман узяв із життя. Як є лицар евтаназії Джек Кеворкян, так є й судові

процеси над медпрацівниками, що вбивали заради вбивства. Наприклад, у вересні 2002 р. преса повідомляла, що в Нідерландах, у Гаазі, судять медсестру Люсі де Берк (який дивовижний, неймовірний збіг з одним із прізвищ-псевдонімів Пола Улріка!), що протягом 1997-2001 рр. убила 13 чоловік, у тім числі чотирьох немовлят. Трохи раніше, в 2000 р. в Англії 15 пожиттєвих ув'язнень отримав лікар Гарольд Шіпмен за 15 убивств. Пізніше розслідування довело, що насправді протягом 1974-1998 рр. Шіпмен убив 209 чоловік. Його теж називають Доктор Смерть, але ні краплини чогось спільного з літературним Доктором Смертю Елдоном Мейтом чи з реальними Доктором Смертю Джеком Кеворкяном у цього морфініста нема. Він став відповідником літературного Пола Улріка.

Письменницька майстерність Дж. Келлермана і висока суспільна вагомість проблематики роману спричинились до того, що провідним онімічним концептом цього твору якраз і стало згадане антропонімізоване позначення — Доктор Смерть, Dr. Death. Поза тим на рівень концептів у романі для середнього читача вийшли ще антропонімічні позначення вісьмох персонажів. У творі також використано значну кількість національних та загальнолюдських онімічних концептів, що існують незалежно від наявності чи відсутності їх у даному романі. Можна думати, що приблизно така ж картина концептуалізації власних назв притаманна не тільки цьому роману і взагалі не тільки творам детективного жанру. Передусім концептуалізуються наймення провідних персонажів. Авторські, запроваджені письменником топоніми чи інші розряди власних назв стають концептами художнього твору за умови їх істотності — як топонім **Глунов** у М. Є. Салтикова-Щедріна чи зоонім **White Fang** у Дж. Лондона.

1. Большой англо-русский словарь / Под рук. И. Р. Гальперина. — М., 1979. — Т. 1-2.

2. Букринская И. А., Кармакова О. Е. К вопросу о языковой картине мира / / Функциональная лингвистика. Язык. Человек. Власть. Мат. конф. — Симферополь, 2001.

3. Гудманян А. Чужомовна пропріальна лексика у фонографічній системі української мови: У 3-х кн. — Ужгород, 1999. — Кн. 3.

4. Космеда Т. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: Формування і розвиток категорії оцінки. — Львів, 2000.

5. Краткий словарь когнитивных терминов / Под ред. Е. С. Кубряковой. — М., 1997.



6. Мозговая Т., Черная И. Эвтаназия: желанная смерть или убийство // Сегодня. — 2002, 4 февраля.
7. Разан А. П. Концепт “жизнь” в произведениях американских поэтов-романтиков и реалистов // Функциональная лингвистика. Язык. Человек. Власть. Мат. конф. — Симферополь, 2001.
8. Рыбакин А. И. Словарь английских личных имен. — М., 1973.
9. Рыбакин А. И. Словарь английских фамилий. — М., 1986.
10. Collins English Dictionary and Thesaurus. — Glasgow, 1994.
11. Dauzat A. Dictionnaire étymologique des noms de famille et prénoms de France. — Paris, 1951.
12. Kellerman J. Dr. Death. — N. Y., 2000.

***Н. Г. Иванова***

## ПРОИЗВОДНОЕ СЛОВО В ФОНОВОМ ПРОСТРАНСТВЕ ОНИМА-КОРРЕЛЯТА

Фоновое пространство представляет собой не очерченную четкими границами некую сумму экстралингвистических знаний. Если в тексте фиксируется отномастическое новообразование, то какой бы словообразовательной сложности оно ни было, сколько бы деривационных шагов ни отделяло его от исходного слова словообразовательного гнезда, идентификация его значения всегда начинается с исходного слова гнезда, то есть с онима, с имени собственного. Когда читатель выделяет оним из новообразования, он тем самым апеллирует к собственному довольно обширному багажу фоновых знаний.

Не любой оним избирается поэтом для образования нового слова, а лишь тот, который известен большинству представителей языкового коллектива. Обычно фоновое пространство таких имён собственных настолько знакомо, привычно, что без труда происходит переход от предварительной стадии экспликации к её началу.

Вне коммуникативного задания оним обладает имплицитной семантикой, состоящей из необозримого числа семантических сущностей, называемых пресуппозициями. Смысл пресуппозиции “основывается на предварительном опыте носителей языка, условиях, в которых протекает речевое общение, и в целом на знании говорящими и слушающими окружающей действительности” [6:57].